

Eğitim Fakültesi Dergisi

<http://kutuphane.uludag.edu.tr/Univder/uufader.htm>

17. Yüzyılda Bursa’da Eğitim-Öğretim Hizmetlerine Yönelik Vakıflar

Samettin Başol, Ömer Düzbakar

Ankara Mamak Lisesi Tarih Öğretmeni

Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi

sametbasol@hotmail.com, oduzbakar@gmail.com

Özet. Beşikten mezara kadar her vatandaşın bir vesileyle yararlandığı vakıflar, kurum olarak Osmanlı Devleti’nin vazgeçilmez birer parçasıydılar. Osmanlılar, vakıfların devlet ve toplum için sağladığı faydaları görerek bu kuruma devletin kuruluşundan itibaren geniş bir işlerlik kazandırdılar. Toplumla hizmetleri sayılamayacak kadar çok olan vakıfların bir faydası da eğitim-öğretim alanındaydı. Bu çalışma, 17. yüzyılda Bursa’da eğitim-öğretim hizmetlerine yönelik vakıfları ortaya koymayı amaçlamakta olup “Sıbyan Mekteplerine Yönelik Vakıflar” ve “Medreselere Yönelik Vakıflar” olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. İlgili bölümlerde eğitim-öğretim amacıyla kurulan vakıflarda örgün eğitimle ilgili okul (darüttâlim, mektep, medrese vb.), öğretmen (müderris) ve öğrencilere (talebe-i ulûm) ilişkin vakıflarla ilgili sayısal bilgiler verilecek ve değerlendirmeler yapılacaktır. Ayrıca bunlar için belirlenmiş vakıf şartları (gelirler/ tahsisatlar) sıralanacaktır. Temel kaynak olarak 17. Yüzyıl Bursa Şer’iyye Sicilleri (BŞS) ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)’nde bulunan vakıf kayıtları kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, 17. Yüzyıl, Bursa, Vakıf, Eğitim-Öğretim.

Abstract. The wakfs, from which almost every individual used to benefit from birth to death, were an indispensable part of Ottoman public life. Appreciating the benefits the wakfs brought to the state and people, Ottomans made those institutions perfectly functional starting from the foundation of the state. One major service given by wakfs, among countless others, was in the realm of education and instruction. The present study aims at giving an account of the wakfs established in the Seventeenth-Century Bursa with purposes directed to educational and instructional services and includes two sub-sections: “Wakfs Concerning Children’s Schools”, and “Wakfs Concerning Medresses”. Statistical information about the number of schools, medresses, teachers, and students sponsored by the educational wakfs is provided. Additionally, the means maintained and the conditions of use stipulated by the wakfs, such as revenues, payments and accommodations are laid down. This study is based on the Shari’a Court Records of Seventeenth-Century Bursa and Wakf Records at the Archive of the General Directorate of Pious Foundations.

Keywords: Ottoman, 17th Century, Bursa, wakf, education.

1. Giriş

“Vakıf” kısaca, bir kimsenin sahip olduğu malı dinî, hayrî ve toplumsal bir gaye için ayırması (Yediyıldız, 1986, 154) şeklinde tanımlanabilir. Osmanlı Devleti’nde, bugünkü modern devletlerin yapmak zorunda oldukları beledi, sosyal ve kültürel hizmetlerin birçoğu, devlet bütçesinden para ayrılmaksızın şahıslar tarafından kurulan vakıflar yoluyla yerine getirilmiştir (Yediyıldız, 1983, 45). Bu hizmetlerden biri de eğitim-öğretim faaliyetlerinde kendini göstermektedir.

Eğitim; belli bir bilim dalı veya sanat kolunda yetiştirme ve eğitme işi, aynı zamanda çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme, terbiye anlamlarını taşımaktadır. Öğretim ise teşkilâtlı ve düzenli olarak genellikle bir öğretim kurumunda öğretmenler tarafından, öğrencilere, araç gereç kullanılarak bilgi aktarılması ve öğretilmesi çalışmalarının tümüdür. Bazen bu etkinlik, örgün eğitim olarak da adlandırılmaktadır (Akyüz, 1993, 1).

Osmanlı Devleti’nde planlı, programlı ve süreli (örgün) eğitim mektep ve medreselerde yapılmaktaydı. Bu örgün eğitim, cami, mescit veya sıbyan mektebinde başlar, medreselerde devam ederdi (Alkan, 2004, 224).

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde eğitim ve sağlık hizmetleri ile din ve kültürel faaliyetlerin finansmanı için bütçeden doğrudan bir kaynak ayrılmadığı bilinmektedir. Bu gibi hizmetlerin finansmanının, günümüzde üçüncü sektör olarak adlandırılan, daha çok bağımsız iktisadi birimler şeklinde teşkilatlanmış olan vakıflar aracılığıyla gerçekleştirildiği görülmektedir (Tabakoğlu, 1994, 183).

17. yüzyılda vakıfların gelişimini anlayabilmek için öncelikle devletin genel durumunun bu dönemdeki konumunu tespit etmek gerekir. Karen Barkey'e göre, Osmanlı tarihinin bu dönemini, zaman zaman baş gösteren sıkıntıların çoğu kez atlatıldığı, bu arada da devletin toplumu kendi amaçlarına göre yönlendirmek için yeni yollar geliştirdiği bir dönem olarak görmek mümkündür (1999, 61). Bu dönemde özellikle Kapıkulu ve Celali İsyanları devletin içine düştüğü ekonomik durumu daha da kötüleştirmiştir. Öyle ki dönemin İngiliz elçisi bile, İstanbul'da yiyeceği ekmeğin buğdayını satın almak için hükümetten vesika almak zorunda kalmıştır (Akdağ, 1999, 455). Bu dönem sadece Osmanlı'da değil tüm dünyada krizlerin patlak verdiği bir dönemdir. Böyle bir ortamda Avrupa ülkelerinin çoğunda ve Avrasya'da tarımsal nüfusun baskın olduğu bölgelerde kırsal nüfusun çıkardığı isyanlar görülmüştür (Barkey, 1991). Osmanlı'da bu tür isyanların ortaya çıkışları ve sonucunda devlet üzerindeki etkileri Batıdakinden farklı olmuştur (Barkey, 1991, 699-715).

17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı toprak düzeninin temeli sayılan tımar sisteminde değişiklikler olmuştur. Tımar sahipleri, savaşa gitmemekle, seferden kaçmakla ve buna benzer pek çok ahlâksızlıkla itham edilen bir duruma gelmiştir. Böyle bir ortam köylülerin dağlık bölgelere ve şehirlere kaçışına da zemin hazırlamıştır (Erder, Faroqi, 1979, 322-345).

Viyana duvarları önünde 1683'de ikinci başarısızlık sonrasında Avusturyalılar ve müttefikleri, Macaristan, Yunanistan ve Karadeniz kıyılarındaki Osmanlı topraklarında süratle ilerlemiştir. 1687'de ikinci Mohaç Savaşı'nda ve 1697'de Zenta'da Avusturya zaferleri Türklerin yenilgisini kesinlikle ortaya koymuştur. 26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması Osmanlılar açısından başarılı ve güçlü bir devrin bittiğini göstermiştir. Böylece Osmanlı ilk kez açıkça kesin bir savaşta yenilmiş bir devlet olarak barış antlaşması imzalamıştır. Üstelik uzun süredir Osmanlı idaresinde bulunan ve Dâr-ül İslâm'ın bir parçası sayılan geniş toprakları düşmana terk etmek zorunda kalmıştır (Lewis, 1991, 30-32).

17. Yüzyıla kadar Hıristiyan Avrupalılar, Türklerin Anadolu'ya gelmelerine ve Balkanlar'dan Avrupa'ya geçmelerine engel olmaya çalışmış, ancak bu dönemde başarısız olmuşlardı. Ne var ki, bu yüzyıldan sonra Türkler, Batı

karşısında sürekli toprak kaybetmeye ve gerilemeye başladıklarından dolayı savunma durumuna geçmiştir. “Şark Meselesi”nin bu aşamasında Batılılar bir yandan Osmanlıyı yarı sömürge haline getirirlerken, diğer yandan da ülkedeki azınlık milliyetçiliğini destekleyerek onları Osmanlıdan koparmaya çalışmışlardı (Kodaman, 1997, 22-32). Batılıların bunu yaparken kullandığı metotlardan biri de kuşkusuz misyoner okullarıydı. Devletin ve halkın içine düştüğü kötü durum, vakıflar yoluyla da olsa eğitim-öğretime yönelik desteği iyice azaltmış ve devletin son dönemlerinde âdeta eğitim-öğretim batılıların elindeki misyoner okullarına geçmiştir (Sezer, 1999, 169-183).

2. Sıbyan Mekteplerine Yönelik Vakıflar

Hızlı, Peygamber döneminden Osmanlılara ulaşan süreçte, bütün devletler ve toplumlar için ilköğretimin mevcudiyetinden söz edilebilir. İslâmiyet’in ilk dönemlerinde, Bedir Muharebesi’nden sonra Mekkeli birçok esir, okuma yazma öğretmek şartıyla serbest bırakılmıştır. Kaysariya’nın ele geçirilmesinden sonra esirler Curf’a yerleştirilerek, bazıları mekteplerde ders okutmaya memur edilmiştir. Hz. Ömer’in çağdaşlarından olan Cübeyr b. Hayyan, Taif’te bir mektepte muallim olarak görev yapmıştır ve Hz. Peygambere kâtiplik yapmış olan Muaviye de çocukların eğitimi ile çok yakından ilgilenmiştir (Pedersen, 1960, 61). Tarihî bilgiler, ilköğretimin müesseseseleşmesiyle ilgili ilk ciddi çabaların Hz. Ömer devrinde atıldığını ve ortaya konulan yapının diğer halifeler döneminde olduğu gibi büyük bir ihtimalle Emeviler devrinde de değişmediğini göstermektedir. Abbasiler devrinde bu konuda önemli adımlar atıldığı belirtilmekte ise de boyutları hakkında net bir bilgi elde edilememiştir. Selçuklular dönemiyle ilgili kesin bir tespit yapmamakla birlikte, mekteplerin sayısında son derece büyük bir artışın yaşandığı anlaşılmaktadır (Hızlı, 1999a, 22).

Osmanlı Devleti’nin eğitim-öğretim sisteminin en önemli unsuru, medreseler ve bu kurumların bir alt kademesini teşkil eden mekteplerdir. Arapça, “el-ketbu” mastarından mekân ismi olarak türetilen “mekteb”, yazı yazma öğrenilen yer anlamında olup kelimenin çoğulu “mekatib”dir. Aynı kökten türetilen sözcüklerin, “küçük çocuklara okuma yazma ve Kuran ezberinin öğretildiği küçük okul” anlamını yükledikleri “küttab” kelimesinin çoğulu da “keratib”dir. Selçuklular ve bilhassa Osmanlılar devrinde, bu ilköğretim kurumu için genellikle “mekteb” kelimesi tercih edilmiştir (Hızlı, 1999b, 207).

Mektepler, camilere bitişik şekilde inşa edildiği veya cami odalarından biri (son cemaat yeri de olabilir) bu iş için tahsis edilebildiği gibi (Pakalın, 1992, 201) genellikle sokakların kesiştiği köşe başlarında ve merkezî noktalarda

ayrı bir yapı olarak veya bir külliye sitesi içerisinde de inşa edilebiliyorlardı (Hızlı, 1999a, 40). Devletin eğitim-öğretim bakımından herhangi bir müdahalesinin bulunmadığı bu sivil eğitim kurumları, vakıflarından aldıkları güçle uzun yüzyıllar hizmet vermişlerdir. Örgün eğitim kurumları arasında kabul edilen ve genellikle 5-6 yaşlarındaki çocukların eğitimini amaçlayan bu mektepler, medreselere devam etme imkanı da sağlamaktaydı (Hızlı, 1999a, iv).

Bursa Şer'iyye Sicillerinde mektep için kullanılan kelimelerin dönem dönem farklılıklar arz ettiği, buna göre 16. yüzyıl ortalarına kadar mektep için "muallimhane" kelimesinin çok sık kullanıldığı, bu dönemden sonra genelde "mekteb" in tercih edildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu ilköğretim kurumları için "mekteb" ve "muallimhane" kelimelerinden sonra en sık kullanılan kelimeler "mektebhane", "darüttâlim", "mahalle mektebi", "beytüttâlim", ve "küttab" tır (Hızlı, 199a, 28).

17. yüzyıl öncesinde Bursa'da 150 civarında vakıf mektep bulunduğu, bunlardan çoğunun 16. yüzyılda inşa edildiği ve vakıf gelirleriyle desteklendiği bilinmektedir (Hızlı, 1999a, 175). Bu bilgilere göre 17. yüzyılda, daha önce kurulmuş olan mekteplerin büyük bir bölümü faal durumda olmalıdır. Bursa'da vakıf yapanlar da bundan dolayı vakıflarını var olan bu kurumların görevlilerine ve çeşitli ihtiyaçlarına yönlendirmişlerdir.

17. yüzyıl Bursa vakfiyelerinde, önceki yüzyıllarda kurulmuş olan Setbaşı Mektebi'nin (VGMA Defter nu: 588/207/182), Hacılar Darüttalimi'nin (BŞS B 115 10 ab; B 87 58 a), Umur Bey mahallesi mektebinin (BŞS B 140 58 b), Kazzazoğlu mahallesi mektebinin (BŞS B 64 186 b), Fazlullah Paşa mahallesinde yer alan muallimhanenin (BŞS B 142 4 ab) ve Babazâkir mahallesi yakınında bulunan mektebin (VGMA Defter nu:2163/158/121) adları veya kayıtları geçmektedir. Bunlardan başka, Kaygan çarşısındaki Köseler Mescidi'nin (BŞS B 140 85 a) ve Ulucami'nin bir bölümünün mektep olarak kullanıldığı (BŞS B 59 33 ab-34 a; VGMA Defter nu:594/129/114) belgelerden anlaşılmaktadır.

İlgili dönemde, mekteplerde görevli muallimlere ücret ödenmesine yönelik toplam 15 vakıf kurulmuştur (Tablo 1). 17. yüzyılda Bursa'da kurulan 811 vakfa göre düşünüldüğünde bu oran %1.8'e denk düşmektedir. Ya da diğer bir açıdan bakıldığında 17. yüzyıl Bursa vakfiyelerinde geçen 2103 hizmet şartından 15'i muallim ücretlerinin ödenmesine yönelmiştir. Bu sayı, %0.7'lik bir orana tekabül etmektedir. Bu oran, bir yüzyıl ve diğer alanlara yönelen hizmet şartları sayıları dikkate alınırca çok az görünmektedir. Yani 17. yüzyılda vâkıflar, mektep muallimi dolayısıyla eğitim-öğretim için önceki dönemlerden oldukça az sayıda vakıf kurmuşlar veya şart

belirtmişlerdir. Bununla birlikte belgelerde eğitim kurum ve hizmetleriyle ilgili toplam 32 vakıf şartı belirtildiği dikkate alınır (Tablo 1) bunlardan neredeyse yarısı -15'i- muallimlere ödenek sağlanmasıyla ilgilidir. Kısaca, eğitim-öğretim ile ilgili vakıf kuran hayır sahipleri, bu alanda, medreselerde görev yapan eğitimcilerden daha çok, özellikle kendi mahallelerinde bulunan mekteplerde eğitim-öğretim hizmetlerinin sürdürülmesi için mektep muallimine vakıflarından pay ayırmışlardır. Örneğin vâkıflardan Çırakbey mahallesinde oturan Ahmed bin Abdullah adlı şahıs, Umur Bey mahallesi mektebinde görev yapan mektep muallimine ve yardımcısı olan halifeye vakıf gelirlerinden ödenek ayırmıştır (BŞS B 140 58 b). Hacı Şeyhi Ağa bin Mehmed adlı vâkıf, Ulucami'de ders talimi yaptıracak üç hocaya, ayrıca dedesinin Fazlullah Paşa mahallesinde inşa ettirdiği muallimhaneye kendisinin atadığı muallime günlük ücret tahsis etmiştir (BŞS B 142 4 ab). Vakfını kurduğu yıllarda Üsküdar'da Halvetî tarikatı seccadenişinliği ve şeyhlik görevlerini yürüten Şeyh Sadullah Ali Efendi, kendi oturduğu mahalle olan Babazâkir mahallesi yakınındaki mektep muallimine, günlük gelir şart kılınmıştır (VGMA. Defter nu: 2163/158/121). Safiye binti Himmet adlı bir kadın da Kazzazoğlu mahallesi mektebinde görev yapan muallim için vakfiyesine gelir şartı koymuştur (BŞS B 64 186 b). Bursa'da Hacılar mahallesinde oturan Mehmed Efendi bin Durmuş adlı vâkıf, kendi mahallesinde bulunan darüttalim muallimine düzenli ödenecek bir tahsisat ayırmıştır (BŞS B 87 58 a; B 115 10 ab). Daha önce kazaskerlik görevi yürütmüş olan Mehmed bin Hüsameddin ise Setbaşı mektebinde görev yapan muallime vakıf geliri tahsis etmiştir (VGMA. Defter nu: 588/207/182). Bursa'nın ilgili dönemde ünlü ve tanınan simalarından biri olan Karaçelebizade Müftü Abdülaziz Efendi de Ulucami sofasında olduğu söylenen mektepte muallimlik görevini yürütüp çocuklara eğitim-öğretim yaptıran kişiye vakıf gelirlerinden günlük akçe tayin etmiştir (BŞS B 119 60 a-62 ab).

Bazı hayır sahipleri de mekteplerdeki eğitimin sürekliliğini sağlama adına bu kurumların ihtiyaçlarını gidermek, bakım ve onarımlarını gerçekleştirmek amacıyla çeşitli vakıflar oluşturmuşlardır. Bu vakıfların sayısı ise 3'tür (Tablo 1). Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, her yıl kış aylarında Ulucami dahilindeki mektepte eğitim gören öğrencilerin ısınmasını sağlamak için, vakfından yüz akçelik kömür alınmasını bildirmiştir (BŞS B 119 60 ab-62 ab). Karaçelebizade Mehmed b. Hüsameddin adındaki kişi de Bursa'da Setbaşı'ndaki cami ve mektebin gerektiği zamanlarda tamir ve bakımının yapılmasını belirtmiştir (VGMA Defter nu: 588/207/182). Kendisi yaşadığı dönemde kadı naibi ve müderris olan Mehmet Efendi b. Durmuş adlı kişi de vakfından her yıl üç yüz akçe Hacılar mahallesinde evinin bitişiğindeki

darüttalimin tamirine, hasırına, odun, çerag, mum ve yağ alınmasına ayırmıştır (B 115 10 ab). Görüldüğü üzere bu tür vakıflar, eğitim kurumlarının işleyişini kolaylaştırmakta, onların varlıklarını ve hizmetlerini uzun süre sürdürebilmelerini sağlamaktadır. Vâkıflardan bir bölümü de bu kurumlarda eğitim gören çocukları düşünerek onların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik vakıf şartları bildirmişlerdir. Bunlar arasında, öğrencilere giyecek alınması (VGMA Defter nu: 594/129/114), yemiş zamanı yemiş alınarak öğrencilere dağıtılması (BŞS B 64 186 b), fakir öğrencilere belirli bir tahsisat bağlanması (BŞS B 87 58 a) gibi şartlar yer almaktadır. Daha önce adı geçen Karaçelebizade Mehmed b. Hüsameddin, Setbaşı mektebindeki çocuklara her sene Ramazan bayramından önce elbise alınması ve dağıtılması için yılda iki bin akçelik bir gelir tahsis etmişti. Yine aynı vâkıf, mektepteki öğrencilere her Cuma gecesi meyve alınıp dağıtılması için de her hafta on akçe ayırmıştır (VGMA Defter nu: 588/207/182). Yine Mehmed Efendi b. Durmuş adlı kişi de vakfının gelir fazlası ile Hacılar mahallesindeki mektepte öğrenim gören öğrencilere uygun kıyafetler alınmasını ve her yıl Ramazan Bayramı'nda giydirilmesini şart koşmuştur (BŞS B 115 10 ab). Ayrıca bazı vâkıflar, mektebe gelip ders gören öğrencilere de harçlık niteliğinde gündelik para tahsis etmiştir. Bu anlamda bir vâkıf, Ulucami'de ders gören mektep öğrencilerine günlük gelir bağlamıştır (BŞS B 59 33 ab-34 a). Vakıf kuranların eğitim gören öğrencilere bu tür yardımlarının yanında değişik bir yardım biçimi de Müftü Abdülaziz Efendi'nin vakfiyesinde yer almaktadır. Abdülaziz Efendi, Ulucami sofasındaki mektepte ders gören öğrencilerin bahar mevsiminde hocalarıyla birlikte kır gezisine çıkmaları ve konakladıkları mesire yerinde yemek pişirilip öğrencilere dağıtılması için vakıf gelirlerinden yıllık beş yüz akçe tahsis etmiştir (BŞS B 119 60 a-62 ab).

3. Medreselere Yönelik Vakıflar

Medreseleri ortaya çıkaran eğitim-öğretim faaliyetleri daha İslâmiyet'in ilk yıllarında başlamıştır. Hz. Peygamber İslâm'ı öğretmek amacıyla Medine'de inşa ettirdiği mescidi bu işler için merkez yapmış, kendilerini ilme adanmış dört yüzü aşkın suffa ashabına ve diğer sahabilere halkalar şeklinde dersler vermiştir (Çelebi, 1999, 168).

İslâmiyet'in ilk dönemlerinde eğitim-öğretim faaliyetleri cami ve mescitlerde veya bunlara bağlı olarak inşa edilen yapılarda gerçekleştirilmiştir (Pedersen, 56-58). Hatta birer ibadet mekânı olan camilerin, çocukların ve büyüklerin eğitim öğretiminde birer mektep ve medrese gibi kullanılmaları Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve hatta Osmanlılar zamanında da devam etmiştir (Unan, 1999, 150).

İslâm ülkelerinde ilmî hayatın gelişmesinde 11. yüzyılın önemli bir yeri olmuştur. Çünkü bu asırdan itibaren sistemli bir eğitim ve öğretim mahalli olarak medreseler, halkın kültürel ve dinî anlayış bakımından yetişip gelişmesinde faal bir rol oynamaya başlamışlardır (Kazıcı, 1999, 162).

Kurumsal anlamda ilk medrese, Abbasi halifelerinden Me'mun tarafından Beytü'l-Hikme adıyla kurulmuş, Sünnî çevrede dinî ilimlerin cami dışında öğretildiği en kapsamlı yapı ise 11. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Selçuklular tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi (1065) olmuştur (Çelebi, 168-169).

Anadolu'da medreseler, Anadolu Selçukluları zamanında çok gelişmiş ve yayılmıştır. Bu dönemin en önemli medreseleri; Konya'da Sırçalı Medrese, Karatay Medresesi ve İnce Minareli Medrese'dir. Sivas'ta da aynı döneme ait üç medrese vardır. Bunlar; Gök Medrese, Muzaffer Burucirdi ve Şemseddin Muhammed medreseleridir (Pedersen, 55).

Osmanlılar, Anadolu'da yeni bir beylik ve devlet kurarken, her konuda olduğu gibi eğitim-öğretim konusunda da Selçuklu tecrübesinden geniş ölçüde yararlanmışlardır. Eldeki bilgilere göre orta ve yüksek öğretimi gerçekleştiren ilk Osmanlı medresesi Orhan Gazi tarafından 1331'de İznik'te kurulmuştur. Orhan Gazi bu medrese için geniş vakıflar tahsis etmiştir. İznik Orhaniyesi adını alan bu medresesinin kuruluşuna kadar, Osmanlı topraklarında eğitim-öğretim faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğü hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Osmanlı Devleti'nin sınırları genişlemeye, nüfusu artmaya başlayınca İznik'te açılan medrese yeterli gelmemiş, bu sebeple Bursa'da da medreseler açılmaya başlamıştır. Bursa'da Osmanlı dönemindeki kurumların ve medreselerin ilk örneğini, Orhan Gazi, Hisar'da bir cami ile birlikte bir de medrese yaptırarak ortaya koymuştur. Şehirdeki bu yapılaşmayı, Orhan Gazi'den sonra gelen Osmanlı padişahları, devletin önde gelen görevlileri ve hayırseverler devam ettirmiştir. Saray bünyesinde bulunan ve halka açık olmayan Enderun mektebi hariç, orta ve yüksek eğitim-öğretim müesseselerinin hepsi genel bir tabirle "medrese" adıyla biliniyordu. Bu müesseseler hiyerarşik bir yapı halinde teşkilâtlandırılmışlardır (Hızlı, 1997, 8-10).

Daha önceki devirlerde olduğu gibi Osmanlı döneminde de medreseler, şahıslar tarafından tesis edilir ve yaşaması için vakıflar kurulurdu. 17. yüzyıla gelindiğinde Bursa şehir merkezinde toplam 50 medresenin bulunduğu bilinmektedir. İlk Osmanlı padişahlarının tahta çıktıkları ve devletin uzun süre başkentliğini sürdüren Bursa'da inşa edilen medreselerin yaklaşık %20'si padişah ve aileleri, kalan %80'i de ileri gelen devlet adamları ve hayırsever halk tarafından finanse edilmiştir. Çünkü vakıflarla

desteklenen bu medreselerin tamamı, 17. yüzyılda da eğitim-öğretimin sürdürüldüğü yerler olarak hizmet vermeye devam etmiş, hatta büyük bölümü 20. yüzyıla ulaşmıştır. Medrese ve vakıflarını kuracak derecede maddi durumları elverişli olmayan vatandaşlar, bu müesseselerin bazı ihtiyaçlarını gidermek için küçük çaplı vakıflar tesis etmişlerdir (Hızlı,1997, 197).

17. yüzyılda konuyla ilgili vakfiyelerde, medreselerin personel giderlerine tahsis edilmek üzere müderrise 3, ulemaya 1 ve dersiâma 4 vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla müderrisleri ilgilendiren vakıf ve hizmet şartları toplam 8 adettir (Tablo 1). İlgili dönemde vakıf kurucular, müderris ve dersiâmlara, mekteplerdeki muallimlere olduğundan daha az sayıda hizmet şartı belirlemişlerdir. Belgelerde eğitim kurumlarından Yıldırım Bayezid'in inşa ettirdiği Yıldırım Medresesi'nin adı geçmektedir. Bundan başka, Ulucami ve Hüdavendigâr Camii'nde de eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü, buralarda tefsir ve hadis dersleri okutulduğu anlaşılmaktadır. Zira vâkıflar, Ulucami'de her hafta üç gün tefsir okutacak dersiâma (BŞS B 66 21a), Hüdavendigâr Camii'nde tefsir ve hadis okutacak kişiye (BŞS B 96 8a) ve yine Ulucami'de ders okutup, öğretim yapacak dersiâma (BŞS B 115 7a-b) vakıf finansmanından gelir ayırmışlardır.

Osmanlı eğitim sisteminde öğrencilere yönelik her tür hizmetin ücretsiz olduğunu söyleyebiliriz. Eğitim-öğretimin yanında öğrencilerin barınma ve beslenme ihtiyaçları da parasız olarak karşılanırdı. Öğrenciler medrese hücrelerinde ücretsiz olarak barındırıldıkları gibi yemek ihtiyaçlarını da aynı vakfın bünyesindeki veya civardaki bir başka vakfa bağlı olan imareten temin ederlerdi. İmaretin sağladığı hizmetten öğrencilerin yanında diğer personelin istifade imkânı da mevcuttu. Eğitimin ve sağlanan hizmetlerin tamamının parasız olmasının yanında, özellikle yüksek dereceli medreselerdeki öğrencilerin günlük ihtiyaçları için belli bir ücretin tayin edildiği görülmektedir (Özcan, 2002, 875). Örneğin Yıldırım Medresesi'nde kalan öğrenciler (BŞS B 59 53a-54a) ile Ulucami'de ders alan öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması için vakıflar oluşturulmuştur (BŞS B 93 90a-91b).

Tablo 1. 17. Yüzyılda Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

Hizmet Birimleri	Hizmet Türleri	Sayısı	Tür Top.	Tür Oranı	
Din Kurumları ve Hizmetlerine	Görevli Ücretlerinin Ödenmesi	Cami imamına	124	530	%25.2
		Cami müezzine	62		
		Cami kayyımına	47		
		Cami hatib/vaizine	31		
		Cami muarrifine	4		
		Cami kandilcisine	1		
		Mescit imamına	124		
		Mescit müezzine	56		
		Mescit mütevellisine	1		
		Mescit kandilcisine	1		
		Tekke şeyhine ve fukarasına	77		
		Türbedara	2		
	Mühimmat Giderlerine	Cami masraflarına	70	149	%6.6
		Mescit masraflarına	46		
		Tekke masraflarına	33		
Kıraat, Tilavet Vazifelerine	Cüz	14	604	%28.7	
	Sure	550			
	Aşır	1			
	Mevlit	36			
	Muhammediye	3			
Ara Toplam			1283	%61.0	
Eğitim Kurum ve Hizmetlerine	Görevli Ücretlerinin Ödenmesi	Muallime	15	29	%1.3
		Müderriise	3		
		Ulemaya	1		
		Dersiamama	4		
		Mektep çocuklarına	6		
	Mektep masraflarına	3	3	%0.1	
Ara Toplam			32	%1.5	
Sosyal Yardım Hizmetlerine	(Mah.)Fakirlere	Mahalle avarızına	302	687	%32.6
		Yemek Pişirilmesi ve dağıtımına	148		
		Mekke Medine fakirlerine	76		
		Mekke Medine fakirlerine	160		
		Gelip geçen yolculara	1		
Ara Toplam			687	%32.6	
Bayındırlık ve Belediye Hizmetlerine	Ulaşım ve Konaklama	Kaldırım	2	10	%0.4
		Köprü	2		
		Han	5		
		Ribat	1		
	Su	Sebil	1	24	%1.2
		Şadırvan	2		
		Hamam	2		
	Bakım, Tamir, Onarım İşleri	Çeşme ve suyollarının bakım, tamir, onarımına	19	66	%3.1
			Ev, dükkan, bahçe vb. hayrât ve akarın ıslah, bakım ve onarımına		
	Ara Toplam			100	%4.8
Genel Toplam			2103	100%	

SONUÇ

17. yüzyıl tüm dünyada çeşitli sebeplerle çıkan isyanların yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı Devleti de bu dönemde eski gücünü yitirmeye ve toprak kaybetmeye başlamıştır. Devletin içine düştüğü bu kötü durum ister istemez vakıfları da olumsuz yönde etkilemiştir.

17. yüzyıla ait Bursa vakfiyelerinde diğer alanlarla birlikte eğitim-öğretim faaliyetleri için toplam 32 vakıf oluşturulmuştur. Bu vakıflardan bir bölümü eğitim-öğretim görevini yürüten kişilere kaynak sağlarken diğer bir bölümü de eğitim kurumlarının çeşitli ihtiyaçlarını gidermeye yönelmiştir. Tablo 1'de de görüldüğü üzere 17. yüzyılda Bursa'daki değişik türdeki hizmetlere finans sağlayan tüm vakıf kayıtları içerisinde eğitim-öğretim hizmetlerinin oranı %1.5'tir. Bu oran din hizmetlerine yönelen vakıflarla karşılaştırıldığında -ki bunun oranı %60 idi- oldukça düşüktür. 17. yüzyılda hizmet amaçlarına göre Bursa vakıflarından din, eğitim, sosyal yardım, bayındırlık ve belediye hizmetleri alanlarında en az vakıf kurulan ve hizmet şartı bildirilen birim, eğitim kurumları ve hizmetleri olmuştur. İlgili dönemde halkın eğitim-öğretim kurumlarına ve hizmetlerine alâkası, vakıfları oldukça azalmış görünmektedir. Vakfiyelerde ortaya çıkan bu durum, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan itibaren eğitim ve bilim konusunda duraklama ve gerilemeye başladığının bir göstergesidir. Bunun yanında bu yüzyılda, Bursa'da yeni bir sıbyan mektebi veya medrese inşa edilmediği, kurulan vakıfların var olan kurumların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğunu da vurgulamak gerekir. Bunlar arasında mektep muallimine, müderrise, ulema, dersiam ve mektep çocuklarına değişik miktarlarda tahsisat ayrılması, elbise, yiyecek yardımı yapılması ve eğitim kurumlarının genel masraflarının karşılanması yer almaktadır. Vâkıfların bu dönemde neden daha çok eğitim-öğretim hizmetlerine yönelmediklerini eldeki verilerle açıklamak şimdilik zordur. Bu durumun, Osmanlı Devleti'ne bağlı diğer şehir ve bölgelerde de karşılaştırılmasının yapılması gerekir. Fakat Osmanlı'nın son dönemlerinde eğitim-öğretimin özellikle Batılı misyoner okullarının eline geçmiş olmasının temelinde daha 17. yüzyılda kötüye gidişin olumsuz etkilerinin olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celalî İsyancıları*. Ankara: Barış Yayınları.
- Akyüz, Y. (1993). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.

- Alkan, M. (2004). *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi-TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Barkey, K. (1991). *Rebellious Alliances: The State and Peasant Unrest in Early Seventeenth Century France and the Ottoman Empire*. *American Sociological Review*, 56, 699-715.
- Barkey, K. (1999). *Eşkiyalar ve Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bursa Şer'iyye Sicilleri (BŞS)* A Serisi: 152, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 180, 187, 188, 201, 206, 208; B Serisi: 8, 9, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 80, 83, 87, 88, 90, 94, 96, 97, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 185, 186, 187, 204, 210, 283, 285, 286; C Serisi: 2, 3.
- Çelebi, İ. (1999). *Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri*. *Osmanlı*, 5, (Editör: Güler Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 168-175.
- Erder, L., Faroqhi, S. (1979). "Population Rise and Fall in Anatolia, 1550-1620", *Middle Eastern Studies*, 15, 322-345.
- Fahri, U. (1999). *Osmanlılarda Medrese Eğitimi*. *Osmanlı*, C. 5, Editör: Güler Eren Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 149-160.
- Hızlı, M. (1997). *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim*. Bursa: Esra Fakülte Kitabevi.
- Hızlı, M. (1999a). *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Hızlı, M. (1999b). *Osmanlı Sıbyan Mektepleri*. *Osmanlı*, 5, (Editör: Güler Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 207-217.
- Kazıcı, Z. (1999). *Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler*. *Osmanlı*, 5, Editör: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 161-167.
- Kodaman, B. (1997). *Şark Meselesi*. *Türk Yurdu*, 17/122, 22-32.
- Lewis, B. (1991). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özcan, T. (2002). *Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı (Klasik Dönem)*. *Türkler*, 10, (Editör: Hasan Celâl Güzel ve diğerleri), Ankara, 872-877.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Pedersen, J. (1960). Mescid. *İslam Ansiklopedisi*, 8, İstanbul: Maarif Basımevi. 1-71.
- Sezer, A. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 169-183.
- Tabakoğlu, A. (1994). *Türk İktisat Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defterleri*: 588, 594, 2163.
- Yediyıldız, B. (1983). Osmanlıların Kuruluş ve Yükselişinde Rol Oynayan Müesseseler. *Millî Kültür*, 41, 41-47.
- Yediyıldız, B. (1986). Vakıf. *İslam Ansiklopedisi*, 13, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 153-172.

Wakfs For Educational and Instructional Services In 17th Century-Bursa

Summary

The sense of co-existence and cooperation ingrained in human nature has come to the fore from Antiquity and following the emergence of Islam, it gave rise to the wakf institution which is an extensive social foundation. During the period of Ottoman Empire wakfs spread throughout the country, reaching all parts of the society as well as all fields of labour.

The term wakf refers to the eternal allocation of one's real and unreal estates voluntarily and without external pressure in order to perform social services defined by the person himself, thus aiming at being charitable and close to the God.

Wakfs are institutions which have grown out of the necessities of society. Therefore, they have served various purposes in numerous fields required by society. Among these are religion, health, social cooperation, municipality, transportation, accommodation as well as many institutions and establishments. Furthermore, the institution of wakf has rendered wide services to the society with relation to education. Similarly, the public have met their demands to large extent, from the opportunities provided by the wakf.

School and medresses are the formal education corporation, on first thought, in Seljuks and Ottoman periods. Activities about these were seen so far Prophet Muhammad period. And then, education and instruction that turned

into an institution in the Umayyad, Abbasid and the Turk-Islam countries began to be conducted slowly at the school and medresses. It's known that there is a lot of medresses, belonging the Seljuks and Ottoman periods, in Anatolia. The first examples of schools and medresses which were founded by Ottoman are coincided in Bursa and its environment. While the first Ottoman medresses were founded in İznik and Bursa by Orhan Gazi and also the first schools ought to be built in Bursa, too.

According to the knowledge obtained from charter of wakfs and Bursa Court Records during 17th century wakfs 15 in total, which make up the base of our study were set up in Bursa, aiming at educational services. Rather than establishing new schools or medresses in the city, these wakfs aimed to meet the different needs of those already functioning. This situation was closely related with the large number of previously established schools the economic conditions of the period and the public as well as the social and economic developments in the city during these years.

On the other hand, people with no potential to afford founding a new school and medresses, met the various needs of students and staff working in educational institutions by way of wakfs. It would be appropriate to divide the opportunities provided by wakfs to the schools and medresses into 3 separate groups. These are the monthly payment to educators such as teachers and trainers working in schools and medresses, then the provision of aids such as clothes and foods to students at these schools and finally the meeting of the needs of these institutions such as lightning and heating. The number of wakfs aiming at educational services in Bursa in 17th Century seems to be low when compared to other sectors. This can be considered, to some extent, as a clear sign of deterioration of education and backwards move of science in Ottoman Empire in 17th century. As a consequence of decrease of wakfs and public interest in education the efforts of foreign countries to open up new schools in Ottoman lands have gradually gained momentum since the century in question onwards.